

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ І СПОСОБИ ЙОГО АКТУАЛІЗАЦІЇ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена дослідженню прецедентних текстів, з'ясуванню основних підходів до їх тлумачення. Представлено типологію способів апеляції до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Ключові слова: прецедентний феномен, прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання, текст, проза.

Проблема взаємодії культури та мови є однією з актуальних у сучасній лінгвістиці, прикметною ознакою якої є інтенсифікація розробки напрямів, що розглядають мову як культурний код нації, а не лише як засіб комунікації та пізнання. Аксиоматичним є твердження щодо неможливості ґрунтовного вивчення мови без одночасного вивчення культурних особливостей тієї спільноти, яка використовує цю мову, ускладнення взаєморозуміння та плідного міжкультурного спілкування за відсутності знань про значущі для певної лінгвокультурної спільноти явища.

Прикметною рисою сучасної української прози є звернення авторів до національної свідомості читачів за допомогою національно-прецедентних феноменів, тобто одиниць мови, що відображають певний «культурний предмет», який актуалізується у свідомості членів тієї чи тієї лінгвокультурної спільноти у вигляді інваріанта його сприйняття [17, 7]. Завдяки цьому здійснюється вплив мови на свідомість членів цієї лінгвокультурної спільноти із залученням додаткового лінгвокультурного коду, що є недоступним тією ж мірою для представників іншої лінгвокультурної спільноти.

Прецедентний текст як один із компонентів мовної свідомості соціуму є одиницею «...усвідомлення людських життєвих цінностей через призму мови за допомогою культурної пам'яті» [15, 297] і предметом активних лінгвістичних досліджень представників різних підходів: когнітивного (Д. В. Багаєва, Д. Б. Гудков, І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Г. Слишкін), лінгвокультурологічного (Н. Д. Бурвікова, В. Г. Костомаров, Ю. Є. Прохоров), структурно-семантичного (І. В. Арнольд, А. А. Кожин, А. М. Мелерович, В. М. Мокієнко, О. В. Савченко, К. П. Сидоренко), комунікативно-прагматичного (Л. В. Балахонська, О. О. Дмитрієва, Л. П. Дядечко, О. А. Земська, С. І. Сметаніна), функціонального (І. В. Алещанова, Ю. А. Гунько, К. Б. Іванова, Н. С. Олизько, І. М. Міхалева, С. М. Плотнікова, Ю. А. Сорокін, А. Є. Супрун) та методичного (Н. Ю. Бойко, О. Г. Ростова, І. І. Яценко).

Як бачимо, масштаби названої проблеми настільки широкі, що виникає потреба ґрунтовнішого дослідження її із залученням нового фактичного матеріалу, що й зумовлює **актуальність дослідження**. **Мета статті** – дослідити різні підходи щодо визначення поняття «прецедентного тексту», встановити способи апеляції до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку ХХІ століття.

Уперше термін «прецедентний текст» уведено в наукову парадигму Ю. М. Карауловим, який тлумачив це поняття як текст «... (1) значущий для тієї чи тієї особистості в пізнавальному та емоційному плані; (2) що має надособистісний характер, тобто добре відомий широкому оточенню цієї особистості, включаючи її попередників і сучасників; (3) звернення до нього відбувається неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» [12, 216].

Відаючи належне дефініції Ю. М. Караулова, Г. Г. Слишкін у монографії «Лінгвокультурні концепти прецедентних текстів» зауважує, що цей термін треба розуміти ширше, знявши обмеження стосовно кількості носіїв прецедентних текстів [19, 29]. Справедливо зазначаючи, що, по-перше, «...можна говорити про тексти, прецедентні для вузького кола людей (сімейний прецедентний текст, прецедентний текст студентської групи тощо)», а, по-друге, «...існують тексти, які стають прецедентними на відносно короткий термін...», Г. Г. Слишкін констатує, що «...у період своєї прецедентності ці тексти володіють ціннісною значущістю, а ремінісценції, які базуються на них, часто використовуються в дискурсі цього часового проміжку» [19, 29]. Тому, з огляду на внесені корективи Г. Г. Слишкін визначає прецедентний текст як «...будь-яку послідовність знакових одиниць, що характеризується цілісністю й зв'язністю та володіє ціннісною значущістю для певної культурної групи» [19, 29].

Взявши за основу тлумачення Ю. М. Караулова прецедентного тексту, розробники теорії прецедентних феноменів І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Д. Гудков, Д. В. Багаєва екстраполюють зазначену дефініцію на поняття «прецедентні феномени», наголошуючи, що Ю. М. Караулов розуміє термін «текст» дуже широко [8, 82]. Водночас прецедентний текст трактується на-

уковцями як «...завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; (полі) предикативна одиниця; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту; прецедентний текст добре відомий будь-якому середньому члену національно-культурної спільноти; звернення до прецедентного тексту може багаторазово відновлюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання чи прецедентні імена» [8, 83]. До прецедентних текстів належать твори художньої літератури, тексти пісень, реклами, анекдотів, політичні та публіцистичні тексти тощо.

Характеризуючи прецедентну ситуацію як «...певну «еталонну», «ідеальну ситуацію», пов'язану з набором певних конотацій, диференційні ознаки якої входять у когнітивну базу», науковці стверджують, що означенням прецедентної ситуації може бути прецедентне висловлювання або прецедентне ім'я [8, 83].

На думку І. В. Захаренко, В. В. Красних, Г. Д. Гудкова, Д. В. Багаєвої, прецедентне висловлювання – це «...репродукований продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; завершена й самодостатня одиниця, яка може бути чи не бути предикативною; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту; у когнітивну базу входить власне прецедентне висловлювання; прецедентне висловлювання неодноразово відтворюється в мовленні носіїв мови» [8, 83].

Прецедентне ім'я тлумачиться зазначеними дослідниками як «...індивідуальне ім'я, пов'язане або з широко відомим текстом, який, як правило, стосується прецедентного, або з прецедентною ситуацією; це свого роду складний знак, під час використання якого в комунікації здійснюється апеляція не до власне денотата, а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені; може складатися з одного (Ломоносов) чи більше елементів (Куликове поле), позначаючи при цьому одне поняття» [8, 83-84].

Представники функціонального підходу Ю. А. Сорокін та І. М. Міхалева вважають, що прецедентні тексти – це «...певні вербальні мікро- та макроодиниці плану/сценарію, які вказують на когнітивно-емоційні та аксіологічні відношення в плані/сценарії, це певні вибіркові ознаки, співставлені з іншими «запозиченими» та оригінальними ознаками для створення «естетичної видимості» / «типологічного образу» [20, 100]. Прецедентними текстами можуть виступати заголовки, цитати, імена персонажів та імена авторів творів.

Варто зупинитися на понятті «текстові ремінісценції» (ТР), розробленому А. Є. Супруном, який розглядає зазначену категорію з точки зору функціонального підходу. Під текстовими ремінісценціями автор розуміє «...свідомі чи несвідомі, точні чи змінені цитати чи іншого роду посилення на більш чи менш відомі раніше створені тексти в складі пізнішого тексту. ТР можуть бути цитатами (від цілих фрагментів до окремих словосполучень), «крилатими словами», іменами персонажів, назвами творів, іменами їх авторів, особливими конотаціями слів і виразів, прямими чи непрямыми нагадуваннями про ситуації. При ТР може бути наявне чи відсутнє різного ступеню точності покликання на джерело» [21, 17].

О. А. Земська вважає, що прецедентними можуть бути названі тексти, включені в текст у незмінену (цитатія) й у трансформовану виглядах (квазіцитатія), оскільки вони добре відомі широкому колу осіб, володіють властивістю повторюватися в різних текстах [9, 157].

Н. Д. Бурвікова та В. Г. Костомаров уводять поняття «текстова редукція», висуваючи тезу, що «прецедентні висловлювання, які виступають у структурі вихідного тексту заголовком (назвою), ініціальним реченням фрагменту, абзацу, тексту, кінцевим реченням тексту, акумулюють його прецедентність, згортаючись до відповідної сильної позиції: до заголовку, до етапного речення, до кінцевого речення» [14, 74].

У працях Е. Г. Ростової [18] та І. І. Яценко [22] представлено методичний підхід до вивчення прецедентних феноменів. Увага зазначених авторів до цих мовленнєво-культурних одиниць обумовлена великою роллю останніх у міжкультурному діалозі, а також проблемою формування в учнів знань певних соціокультурних феноменів шляхом введення в навчальний процес прецедентних текстів.

Щодо проблеми апеляції до прецедентних текстів, то Г. Д. Гудков акцентує, що «... всі прецедентні феномени актуалізуються в мовленні, проте прецедентні висловлювання та прецедентні імена виступають як вербальні феномени, а прецедентні тексти та прецедентні ситуації – як такі, що піддаються вербалізації. Звернення до прецедентних текстів і прецедентних ситуацій відбувається, як правило, через їхні символи, в якості яких зазвичай виступають прецедентні висловлювання та прецедентні імена, а власне прецедентні тексти та прецедентні ситуації є феноменами власне когнітивного, а не лінгвістичного плану, оскільки зберігаються у свідомості носіїв мови у вигляді інваріантів сприйняття» [4, 109].

У рамках даної розвідки ми зосередили увагу на способах апеляції до прецедентних текстів у дискурсі української прози початку XXI століття, зокрема в художніх творах Г. Вдовиченко,

Д. Денисенко, М. Іванцової, І. Карпи. Як засвідчує аналіз мовного матеріалу, найбільш поширеними способами актуалізації прецедентного тексту в дискурсі української прози XXI століття є:

1) прецедентні імена:

– ім'я автора тексту: *Той самий Петро Соколов відкрив для мене світ європейської класичної еротичної прози: Золя, Моруа, Мопассан, Бокаччо, Бальзак ділилися зі мною своїм досвідом* [5, 265]; *Це не гуманно, а я вважаю себе гуманістом, ну, звичайно, не рівню Камо чи там Сартра, але напрочуд гуманною людиною* [6, 20]; *«Суворе і зле ГРЗ, що горло, дитино, твоє гризе». Справний вийшов віршик. Наче Корній Чуковський написав* [6, 32] *Ти ж у нас постмодерніст, ти ж поважаєш лише Подерев'янського, Проханова та Буковські* [6, 127]; *Саме тоді вона зрозуміла, що книжки Агнії Барто в неї немає, у сусідів так само немає, а вечір невблаганно насувається* [6, 149];

– ім'я персонажу тексту: *Зовсім не сучасна, клинцювата, з однаковою ймовірністю вона могла належати біблійному Авраамові, міфічному Чугайстрові або фаустівському Мефістофелю* [1, 73]; *Вона коли про когось захоче зібрати інформацію, то такого наріє... Міс Марпл відпочиває* [1, 121]; *Якісь двійнята у тебе виходять. Цей стільчик – наче хлопець, а цей – як дівчина. Немов Кай і Герда...* [3, 9]; *Вони сьогодні святкують один з днів народження Карлсона* [5, 21];

– назву тексту: *Вдома вона поворожила собі на книзі «Старий та море» і начебто трохи заспокоїлася* [6, 57]; *Коли Рудий теревенив про те, що улюбленою книжкою його дитинства була і залишається казка «Маша та ведмеді», я здебільшого йому не вірила і вважала, що він каже так навмисне, щоб побачити, яка в людей буде реакція* [6, 71];

2) прецедентні висловлювання: *І тим більше не могла передбачити, що за тиждень відбудуться невідворотні зміни в їхньому спільному бізнесі, що успішне діло, яке так впевнено, надто впевнено, на думку багатьох, просувалося вгору, раптом постане перед вічним питанням «бути чи не бути»?* [2, 94]; *Це було дивовижно, адже Ірина не була у нього закоханою, а згадала в одну мить усе, навіть те, як учителька з хімії – вони називали її мімозою – викликала: «Соколов, до дошки!» і коментувала його неспішне вивільнення з-поза останньої парти в увесь його двометровий зріст і бузькову ходу «дяді Стьопа»: «Жваво міряють три кроки велетенські міцні ноги!»* [3, 168]; *Говорити не було про що. «Не та розмова, не тії слова...», майже як у пісні* [3, 195]; *Стариган Хем у такий спосіб допомагав своїй матері дотримуватися заповіді «Не згадуй ім'я Господа нашого всує»* [6, 11]; *От я виступаю така велична, темношкіра королева (чи то засмага, чи бруд), а в моєму лобі сяє вмонтований шахтарський ліхтарик, що замінює собою казкове: «а во лбу звезда горит»* [6, 43];

3) прецедентні ситуації: *...тут Рудий на хвилину заплющив очі, мабуть, переживав мить, коли на нього наїжджав потяг, відчув себе Анною Кареніною, але швидко схаменився...* [6, 72-73]; *Хай собі лежать, чи там літають, чи ще щось роблять, трусять яблука в Раю, смажать яєчню у Пеклі, але якось без мене* [6, 101-102]; *Взагалі вигляд у мене, як у обпаленого вогнем метелика, який припхався до лікаря Айболіта на консультацію* [5, 128-129].

Слід наголосити, що апеляція може відбуватися не до всього тексту, а тільки до певної його частини. Також варто зазначити, що можливе звернення до цілого ряду прецедентних феноменів, сконцентрованих в одному прецедентному тексті, тобто до самого інваріанту сприйняття прецедентного тексту, до прецедентної ситуації, до прецедентного висловлювання й до прецедентних імен, пов'язаних із цим текстом. Проілюструємо це положення конкретними прикладами:

1) ім'я автора та прецедентне висловлювання: *Аліса десь за кордоном. «Ну що ей до того, она уже в Варшаве, мы снова говорим на разных языках», Іван вдало імітував Висоцького* [7, 121]; *Він прямує до готелю, робить гучніше приймач, грає пісня гурту «Високосный год», вона про таємних коханців... «Наша с ней основная задача – не застуканными быть на месте, явки, пароли, чужие дачи, и дома надо быть в 10, она прячет улыбку и слезы, она редко мне смотрит в глаза, мы спешим по разным дорогам на один вокзал»* [7, 135]; *Я не сильно переймалася тоді заповідями Лесі Українки і не слідувала принципу «Щоб не плакати, я сміялась»* [13, 66];

2) ім'я персонажу та прецедентне висловлювання: *Мала рацію, тисячу разів мала рацію стара й мудра Шапокляк: «Хорошими делами прославиться нельзя». Навіть не варто намагатися* [7, 147];

3) ім'я персонажу та назва твору: *... спостерігаючи за його роботою, говорила: «Це крісло нагадує мені Шерхана з «Мауглі»...* [3, 9];

4) ім'я автора та назва тексту: *Якісь невідомі люди, меблі, що самі розгулювали квартиру, наче в мультику за віршиком Чуковського «Мийдодір»* [11, 34]; *– Дорога моя подруго, чи пам'ятаєш, як у студентські роки ти хотіла купити у п'янички на вулиці Коперника «Мертві душі» Гоголя?..* [3, 13]; *Батько читав «Живий приклад» Зігфрида Ленца, вірніше – перечитував уже втретє* [5, 89];

б) ім'я автора, ім'я персонажу та назва тексту: *Як ридала вона, проковтнувши навздогад узятий з полицки роман «Людина-амфібія» Олександра Беляєва! Жаліла і красуню Гуттієре, і доктора Сальватора, а щонайбільше – Іхтіандра, «морського диявола» із серцем ангела* [10, 49];

б) ім'я автора, ім'я персонажу, назва тексту та прецедентне висловлювання: *Як казав мудрий Лис у казці Сент-Екзюпері про Маленького Принца: «Головного очима не побачиш. Зряче тільки серце!»* [11, 86].

Отже, прецедентний текст – це фундамент колективного дискурсу, умова ідеологічного взаєморозуміння і критерій соціальної ідентифікації [12; 19], це одиниця осмислення людських цінностей через призму мови за допомогою культурної пам'яті [15]. Актуалізація прецедентного тексту відбувається шляхом апеляції до прецедентного імені, прецедентної ситуації, прецедентного висловлювання чи їх поєднання. Продовження й поглиблення студій у царині вивчення прецедентного тексту на матеріалі дискурсу української прози початку ХХІ століття передбачає класифікацію зазначеного феномену за національною та темпоральною ознаками.

Список використаних джерел

1. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. М. Рудської. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
2. Вдовиченко Г. Купальниця : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Гудзьо. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 240 с.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука : [роман] / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 208 с.
4. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
5. Денисенко Л. Відлуння : від загиблого діда до померлого : [роман] / Лариса Денисенко / передм. Г. Гузьо. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.
6. Денисенко Л. Забавки з плоті та крові. Новела з десяти частин / Лариса Денисенко. – Львів : Кальварія, 2006. – 192 с.
7. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с. ПК (Популярні Книжки).
8. Захаренко И. В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык. Сознание. Коммуникация : Сб. статей. – М. : «Филология», 1997. – Вып. 1. – С. 82-103.
9. Земская Е. А. Цитация и виды ее трансформации в заголовках современных газет / Е. А. Земская // Поэтика. Стилистика. Язык и культура. – М. : Наука, 1996. – С. 157-168.
10. Иванцова М. Ключі від ліфта / Міла Иванцова ; передм. І. Роздубько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.
11. Иванцова М. Сердечна терапія / Міла Иванцова. – Харків : Книжковаий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 288 с.
12. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
13. Карпа І. Довбо і зло / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. – 319 с.
14. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Русский язык за рубежом. – 1994. – №1. – С. 73-76.
15. Костомаров В. Г. Прецедентный текст как редуцированный дискурс / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // Язык как творчество. К 70-летию В. П. Григорьева : Сб. науч.тр. – М., 1996. – С. 297-302.
16. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М., 1998. – 352 с.
17. Курбакова Ю. В. Национально-прецедентные феномены и единицы с метафорическим значением в СМИ [Электронный ресурс] : на материале современных американских журналов : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Курбакова Юлия Владимировна. – М. : РГБ, 2006. – 145 с.
18. Ростова Е. Г. Использование прецедентных текстов в преподавании РКИ : цели и перспективы / Е. Г. Ростова // Русский язык за рубежом. – 1993. – №1. – С. 7-15.
19. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.
20. Сорокин Ю. А. Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание : парадоксальная рациональность : [коллект. моногр.] / [отв. ред. Е. Ф. Тарасов]. – М. : РАН, 1993. – С. 98-117.

21. Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17-29.
22. Яценко И. И. «Текст в тексте»: проблема терминологии / И. И. Яценко // Язык. Сознание. Коммуникация : сб. статей / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : «Филология», 1998. – Вып.3. – С. 27–35.

The problem of culture and language interaction is one of the most urgent problems of the modern linguistics, the peculiarity of which is the intensification of the trends development that study language as a cultural nation code, but not only as a means of communication and cognition.

The modern Ukrainian prose characteristic feature is the authors` address to the readers` national consciousness by means of the national precedent phenomena, i.e. those language units which reflect the `cultural object` being actualized in the linguistic community member`s consciousness as an invariant of its perception.

The precedent text is the text cognitively and emotionally valuable for the person; which has the superpersonal character; the appealing to which takes place repeatedly in the discourse of this language personality.

All the precedent phenomena can be actualized in the speech, but precedent expressions and precedent names are used as verbal phenomena while precedent texts and precedent situations are considered verbalized phenomena. Appealing to the precedent texts and precedent situations occurs through their symbols (precedent expressions and precedent names). Precedent texts and precedent situations are cognitive phenomena as they are kept in the language bearers` consciousness in the form of perception invariants.

The most widely used ways of the precedent text actualization in the discourse of the Ukrainian prose of the XXI century are the precedent names (the name of the author of the book, the names of the characters, the title of the book), the precedent expressions or the precedent situations. There are some cases of appealing to some precedent phenomena simultaneously.

Key words: precedent phenomenon, precedent text, precedent situation, precedent name, precedent expression, text, prose.

Отримано: 22.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.45'282(477.86)

Мозолюк О.М.

ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В ГОВІРЦІ СЕЛА МИКИТИНЦІ КОСІВСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті описані іншомовні слова зі слов'янських і неслов'янських мов на матеріалі власних записів, зокрема полонізми, германізми, румунізми, мадяризи, а також інші запозичення, які функціонують у гуцульській говірці села Микитинці Косівського району Івано-Франківської області.

Ключові слова: іншомовна лексика, полонізми, мадяризи, германізми, румунізми, гуцульська говірка.

Жива народна мова будь-якого регіону України є колоритною, барвистою, цікавою, а тому основне завдання лінгвістів, дослідників-діалектологів і, звісно, кожної залюбленої у свій рідний край людини є збереження неповторної скарбниці, витвореної нашими предками з правіку.

Українська літературна мова завжди збагачувалася і збагачується цілющими джерелами народних говорів, розширюючи свої виражальні та стилістичні можливості [7, 38]. Безперечно, що в цьому аспекті пріоритет належить лексиці, яка наповнює загальнонаціональну мову одиницями, досить часто невідомими сучасній літературній мові. І саме народнорозмовний словник характеризується багатомірністю, неоднорідністю походження окремих груп слів, різноманітністю мотивів номінації, специфічними лінгвальними явищами, які супроводжують функціонування назв у межах конкретних діалектних континуумів [7, 38]. Тому робота вчених, спрямована на дослідження нових етномовних територій, на опис не зафіксованих раніше тематичних і лексико-семантичних груп, продовжується.

Варто підкреслити, що лише за допомоги комплексної процедури дослідження можна простежити форму й семантику діалектних лексичних одиниць, визначити причини виникнення та особливості їх еволюції як компонентів мовної системи [6, 18-19].